

Kiek istorinės informacijos esama dvikalbiuose žodynuose?

Aušra Valančiauskienė

Vilniaus universitetas, Taikomosios kalbotyros institutas
Vilnius University, Institute of Applied Linguistics
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva

Lietuvių kalbos institutas

Institute of the Lithuanian Language

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

E. paštas ausra.valanciauskiene@ff.vu.lt

Moksliniai interesai: kalbų testavimas, lingvodidaktika, dvikalbė leksikografija

Scientific interests: language testing, linguadidactics, bilingual lexicography

Santrauka. Vystantis struktūrinei semantikai, buvo itin pabrėžiamas skirtumas tarp enciklopedinių ir lingvistinių žodynų, ir šiuose negalėjo būti jokių enciklopedinių žinių arba jos turėjo būti sumažintos iki minimumo. Vėliau suvokta, kad neįmanoma parengti žodyno nenaudojant enciklopedinių paaiškinimų, kurie padaro žodyną patrauklesnį, įdomesnę skaityti ir taip labiau naudojamą. Tai ypač aktualu rengiant dvikalbius žodynus – juk juose derinamos ne tik dvi kalbos, bet ir dvi kultūros. Šiuolaikinių žodynų antraštynuose yra nemažai leksikos, susijusios su pažintinėmis sritimis (fizika, medicina, botanika ir t. t.), tad joms paaiškinti pateikiama įvairi enciklopedinė informacija. Straipsnyje analizuojamas vienšis iš enciklopedinių žinių srities – istorinių žinių – pateikimas keturių dvikalbių žodynų mikrostruktūroje ir iš dalies makrostruktūroje. Tyrimas atliktas taikant aprašomąjį bei analitinį metodus. Tyrimo šaltiniu pasirinkti šie žodynai: Broniaus Piesarsko *Didysis lietuvių-anglų kalbų žodynas* (2006), Antano Lyberio *Lietuvių-rusų kalbų žodynas* (2015), Danguolės Melnikienės *Didysis lietuvių-prancūzų kalbų žodynas* (2012) ir Evaldos Jakaitienės bei Sturlos Berg-Olsen *Lietuvių-norvegų kalbų žodynas* (2016).

Reikšminiai žodžiai: dvikalbiai žodynai; enciklopedinė informacija; istorinės žinios.

How much is Historical Knowledge Present in Bilingual Dictionaries?

Abstract. During the development of structuralist semantics, there was a strong emphasis on distinguishing encyclopaedic and linguistic dictionaries. In the latter, any reference to encyclopaedic knowledge should be absent or kept to a minimum. Later it was realised that it is impossible to write a dictionary without using any encyclopaedic explanations. Those explanations make a dictionary more attractive, more interesting to read, and therefore more usable. This is particularly important when preparing bilingual dictionaries because it is two languages and two cultures that are being aligned and compared. As lexica related to cognitive fields (physics, medicine, botany, etc.) is incorporated into the nomenclature of modern dictionaries, relevant encyclopaedic information is then added by way of explanation. Accordingly, this article examines, based on analytical and

Submitted 09 July 2020 / Accepted 15 November 2020

Įteikta 2020 07 09 / Priimta 2020 11 15

Copyright © 2021 Aušra Valančiauskienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License CC BY-NC-ND 4.0, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited.

descriptive methods, how historical knowledge is presented in the micro-and partly macro-structures of four dictionaries: *The Great Lithuanian-English Dictionary* (2006), *Lithuanian-Russian Dictionary* (2015), *The Great Lithuanian-French Dictionary* (2012) and *Lithuanian-Norwegian Dictionary* (2016).

Keywords: bilingual dictionaries; encyclopaedic information; historical knowledge.

Įvadas

Ne paslaptis, kad nemāžai daliai visuomenės šiais laikais vienu pagrindinių informacijos šaltinių tampa *Vikipedija*, kurioje teoriškai galima rasti kone visus ieškomus dalykus. Tačiau kiek šioje internetinėje enciklopedijoje „kurią nemokamai ir be jokių apribojimų gali skaityti, tobulinti ir pildyti visi žmonės“ (*Vikipedija*), pateikiama informacija yra patikima? Juk net Larry Sangeris, vienas *Vikipedijos* įkūrėjų, draudė savo studentams mokymuisi naudotis šia enciklopedija, o pasak *Encyclopedia Britannica*, laisvas ir lengvas *Vikipedijos* prieinamumas daro jos informaciją pernelyg pažeidžiamą. Tradiciniuose informacijos šaltiniuose – enciklopedijose ir žodynuose, juolab jei jie yra popieriniai, – ši informacija nėra taip greitai surandama, užtat yra kur kas patikimesnė (Melnikienė et al., 2018, p. 207).

Žodynai neapsiriboja kalbine informacija, juose randame ir su pasauliu susijusių, kitaip tariant, enciklopedinių žinių. Kaip teigia Hartmannas ir Jamesas, enciklopedinė informacija yra viena iš informacijos kategorijų, pagrįsta faktinėmis žiniomis. Palyginus su kalbine informacija, enciklopedinės žinios yra labiau susijusios su objektyvios tikrovės vaizdavimu, o ne su ją nurodančiais žodžiais ar frazėmis. Tačiau mokslininkai pripažįsta, kad praktikoje sunku nubrėžti griežtą ribą tarp faktinių ir leksinių žinių (Hartmann, James, 1998, p. 49; Jakaitienė, 2005, p. 37). Zgusta įsitikinęs, kad enciklopediškumo esama daugelyje žodynų, o nemaža dalis vardų žodynų yra grynai enciklopedinio pobūdžio (Zgusta, 1971, p. 199). Anot Jakaitienės, aiškinant rečiau vartojamų žodžių reikšmes, kartais prireikia enciklopedinės informacijos, pvz., pateikiant tautų ar genčių, etnografinių reiškinių ar daiktų pavadinimų reikšmes (Jakaitienė, 2005, p. 37). Daugelyje žodynų enciklopediniai elementai pateikiami straipsniuose kaip dalis vadinamosios enciklopedinės definicijos arba kaip atskira dalis, pateikiama prieš arba po žodyno korpuso (Hartmann, James, 1998, p. 49). Žodynuose enciklopedinės informacijos yra mažiau nei enciklopedijose – juk žodyno tikslas yra aprašyti žodį, o ne perteikti informaciją apie referentą (Kiefer, 1988, p. 8). Tačiau Vladimiras Gakas tvirtina, kad dvikalbiuose žodynuose enciklopedinės informacijos, susijusios su šalies realijomis, turėtų būti daugiau nei vienakalbiuose žodynuose (Gak, 1988, p. 48). Ir tai suprantama – juk dvikalbis žodynas gretina ne tik dvi kalbas, bet ir dvi kultūras.

Enciklopedinių žinių pateikimas žodynuose nėra plačiai tyrinėtas. Ferencas Kieferis, įžvelgęs tris informacijos rūšis žodynuose – lingvistinę, konceptualiąją ir enciklopedinę, – tvirtina, kad žodynuose tam tikrų leksinių vienetų aprašymuose esama enciklopedinės informacijos (Kiefer, 1988, p. 8). Piotras Wnėkas ir Brigita Bendoraitytė-Vnėk tyrė enciklopedinės ir lingvistinės informacijos mastą šiuolaikiniuose anglų kalbos vienakalbiuose žodynuose ir priėjo prie išvados, kad britų žodynuose enciklopedinės informacijos esama

daugiau nei amerikiečių žodynuose (Wnęk, Bendoraitytė-Vnek, 2012). Valentyna Skybina ir Nataliya Bytko, analizavusios Australijos ir Indijos anglų kalbos žodynus, konstatavo, kad juose enciklopedinės informacijos esama daugiau nei lingvistinės (Skybina, Bytko, 2015). Melnikienė ir kt. tyrimo objektu pasirinko tris skirtingų laikotarpių prancūzų kalbos žodynus ir kiekybiniu bei kokybiniu aspektu analizavo juose pateiktą enciklopedinę informaciją (Melnikienė et al., 2018, p. 207–219). Šio straipsnio autorė yra nagrinėjusi geografinių žinių pateikimą ir su jomis susijusių antraštinių žodžių aprašą keturiuose dvikalbiuose Lietuvoje leistuose žodynuose (Valančiauskienė, 2019, p. 1–7).

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti, kaip keturiuose Lietuvoje leistuose dvikalbiuose žodynuose pateikiamą ir aprašoma dar vienods, su enciklopedinėmis žiniomis susijusios, srities leksika. Tūrimos omenyje istorinės žinios, kurios itin svarbios dvikalbiuose žodynuose, siekiančiuose sugretinti ne tik dvi kalbas, bet ir dvi kultūras. Tyrimo šaltiniu pasirinkus Broniaus Piesarsko *Didįjį lietuvių-anglų kalbų žodyną* (2006) toliau – DLAKŽ), Antano Lyberio *Lietuvių-rusų kalbų žodyną* (2015, šeštasis pataisytas ir papildytas leidimas) (toliau – LRKŽ), Danguolės Melnikienės *Didįjį lietuvių-prancūzų kalbų žodyną* (2012, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas) (toliau – DLPKŽ) ir Evaldos Jakaitienės bei Sturlos Berg-Olsen *Lietuvių-norvegų kalbų žodyną* (2016, penktasis pataisytas ir papildytas leidimas) (toliau – LNKŽ), buvo nuosekliai taikomi kokybiniai – aprašomasis ir analitinis, taip pat kiekybiniai metodai. Pirmajame etape istorinę informaciją pateikiantys žodžiai ir jų junginiai buvo atrinkti iš Ramutės Bingelienės B2 / C1 lygio lietuvių kalbos leksikos mokymosi sąsiuvinių *Kad nepritrūktų žodžių* (I, II dalys, 2014). Vėliau *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau – DLKŽe) buvo ieškoma lemų, turinčių pažymą *istor.* ir sutampančių su leksikos mokymosi sąsiuvinuose rasta žodžiais. Paskutiniajame etape išanalizuotas istorinių žinių pateikimas pasirinktų keturių dvikalbių žodynų mikrostruktūroje (straipsnyje) ir iš dalies makrostruktūroje (korpuse).

Lingvistiniai žodynai vs. enciklopediniai žodynai

Pirmiausia žodynai skiriami pagal juose pateikiamos informacijos pobūdį, t. y. į *lingvistinius* ir *enciklopedinius* (Zgusta, 1971, p. 198–199; Jakaitienė, 2005, p. 37–38). Pirmuosiuose pateikiama kalbinė informacija apie visus tam tikrame žodyne pateiktus žodžius (pvz., žinios apie rašybą, gramatiką, tarimą, žodžių etimologiją, leksinių vienetų reikšmes), o antruosiuose – įvairiapusės enciklopedinės informacijos apie tais žodžiais žymimas realijas (Hartmann, James, 2001, p. 81). Zgusta nurodo, kad enciklopediniai žodynai pirmiausia susiję su leksinių vienetų denotatais: juose pateikiama informacija apie fizinį ar nefizinį ekstralingvistinį pasaulį (Zgusta, 1971, p. 198).

Pasak Vladimiro Gako, skirtumas tarp enciklopedinių ir lingvistinių žodynų buvo itin pabrėžiamas vystantis struktūrinei semantikai, todėl lingvistiniuose žodynuose negalėjo būti jokių enciklopedinės ar ekstralingvistinės prigimties užuominų arba jos turėjo būti sumažintos iki minimumo. Pavyzdžiui, buvo pabrėžiama, kad reikia kreipti dėmesį į tai, kad lingvistiniame žodyne vietoj kalbinės definicijos neatsirastų enciklopedinės definicijos. Taigi buvo atskirtos paprastos „nemokslinės“ sąvokos, sukurtos remiantis kasdiene

žmonių patirtimi, ir moksliniai konceptai, sukurti tyrimais. Tik kasdienės sąvokos turėjo teisę būti cituojamos lingvistiniame žodyne, o kitos galėjo pasirodyti tik enciklopediniuose žodynuose (Gak, 1988, p. 47).

Gako manymu, enciklopedinių ir lingvistinių žodynų priešprieša nėra absoliuti: leksikografinė praktika nepatvirtino struktūralistų tezės, ir tampa vis labiau akivaizdu, kad neįmanoma parengti žodyno nenaudojant ekstralingvistinių ar enciklopedinių paaiškinimų. Anot Gako, rengiant žodyną negalima ignoruoti išorinio pasaulio arba vadinamųjų enciklopedinių žinių. Jis teigia nekalbąs apie skirtumą tarp enciklopedinio ir lingvistinio žodyno panaikinimą, bet apie tyrimą, kaip enciklopedinė (ar ekstralingvistinė¹) informacija turėtų būti pateikta lingvistiniame žodyne ir kaip ji turėtų būti jame reprezentuojama. Kalbėdamas apie enciklopedinę informaciją žodynuose, Gakas pateikia tokias išvadas:

- 1) ekstralingvistinės nuorodos žodynuose yra neišvengiamos;
- 2) tos nuorodos yra būtinos, ypač tada, kai kalbama apie socialines, istorines, nacionalines, religines ar mokslines realijas;
- 3) galiausiai, šios nuorodos yra pageidautinos, kadangi padaro žodyną patrauklesnį, įdomesnį skaityti ir taip labiau naudojamą (Gak, 1988, p. 48).

Visuomenės gyvenimas labai susijęs su kalba, o žodynai tą gyvenimą atspindi, tad enciklopedinės informacijos pateikimas žodynuose išties yra būtinas, atitinka žodynų vartotojų poreikius ir praturtina juos naujomis žiniomis.

Enciklopedinė informacija lingvistiniame žodyne

Enciklopedinė informacija lingvistiniame žodyne pateikiama įvairiai: prieduose (pvz., geografinių vardų, asmenvardžių, tautovardžių sąrašai), antraštyne yra nemažai leksikos, susijusios su pažintinėmis sritimis (fizika, medicina, botanika ir t. t.), kurioms paaiškinti žodyno straipsnyje pateikiama įvairi enciklopedinės informacijos. Yra žodynų, pateikiančių priedų apie enciklopedinės informacijos įtraukimą. Pavyzdžiui, *Oksfordo anglų kalbos žodyno* (Oxford Dictionary of English. Second edition, 2003, toliau – OED) priede *Encyclopedic Material* (enciklopediniai duomenys) rašoma: „Kai kurie britų žodynai neįtraukia asmenų, vietų pavadinimų ar kitų tikrinių vardų. Tai aiškinama žodžių ir faktų atskyrimu, kuriuo remiantis žodynai pateikia žodžius, o enciklopedijos ir kiti žinynai – faktus. Toks skyrimas įdomus, tačiau labiau teorinis, nes praktikoje žodžiai ir faktai žymia dalimi sutampa: tokie vardai kaip *Šekspyras* arba *Anglija* yra tiek pat kalbos dalys, kaip ir žodžiai *drama* arba *kalba* ir priklauso žodynų sričiai“. Toliau žodyno vartotojai informuojami, kad „žodyne yra daugiau nei 4500 straipsnių, skirtų vietovardžiams, 4000 biografinių straipsnių ir daugiau nei 3000 kitų tikrinių vardų“. Įdomu tai, kad minėtas žodynas pateikia Didžiosios Britanijos ir Jungtinės Karalystės, Australijos, Kanados, Naujosios Zelandijos ir JAV ministrų pirmininkų bei prezidentų sąrašą, Anglijos ir Jungtinės Karalystės karalių ir karalienių sąrašą, Boforto vėjo intensyvumo skalę. Taigi, kaip matyti, enciklopedinės informacijos šiame žodyne esama daug ir gana įvairi.

¹ Gakas šiame straipsnyje junginius *enciklopedinė informacija* ir *ekstralingvistinė informacija* vartoja sinonimiškai.

Jeanas Pruvost, parašęs prancūzų vienakalbių mokomųjų žodynų analitinę apžvalgą (Pruvost, 2002), taip pat atkreipė dėmesį į enciklopedinių žinių pateikimo įvairovę. Pavyzdžiui, M. de Wailly parengto žodyno *Dictionnaire portatif de la langue française, extrait du grand Dictionnaire de Pierre Richelet*, kiekvieno tomo gale randamas karalysčių, provincijų, miestų ir apylinkių sąrašas (Ten pat, p. 61); Pierre-Claude-Victoire'as Boiste'as, 1800 m. išleidęs *Dictionnaire universel de la langue française*, pateikė daugybę priedų: homonimų ir paronimų lenteles, sinonimų sąrašą, rimų žodyną, tikrinių daiktavardžių žodyną, istorinį, mitologinį bei geografinį žodyną (Ten pat, p. 62–63); *Petit Larousse illustré*, pasirodęs 1905 m., yra sudarytas iš trijų dalių: pirmojoje – „Prancūzų kalba“, tada – garsieji rožiniai puslapiai, siūlantys lotyniškus ir užsienietiškus posakius, galiausiai – trečioji dalis, pavadinta „Istorija ir geografija“, kurioje pateikti tikriniai daiktavardžiai. *Petit Larousse illustré* sukūrė mokomojo žodyno modelį: pirmoje dalyje pateikiami pagrindiniai kalbos žodžiai (su enciklopediniais komentarais, kur reikia), o antroje – tikriniai daiktavardžiai. Dažniausiai yra ir priedas su lotyniškais, užsienietiškais bei garsių žmonių posakiais (Ten pat, p. 69). Kitas žodynas – *Dictionnaire super Major Larousse* (1994) – yra iš dviejų dalių: pirmoji dalis skirta paprastiesiems daiktavardžiams, o antroji – tikriniais daiktavardžiams, žemynų ir šalių sąrašui, žemėlapiams (Ten pat, p. 78). Apibendrinamas savo analizę autorius džiaugiasi, kad pagaliau buvo suvokta, jog lingvistinį žodyną reikia praplėsti enciklopedinėmis žiniomis, o enciklopedinis žodynas taip pat yra ir lingvistinis žodynas ir kad tarp kalbinės bei enciklopedinės informacijos yra pasiekta harmonija (Pruvost, 2002, p. 77, 83).

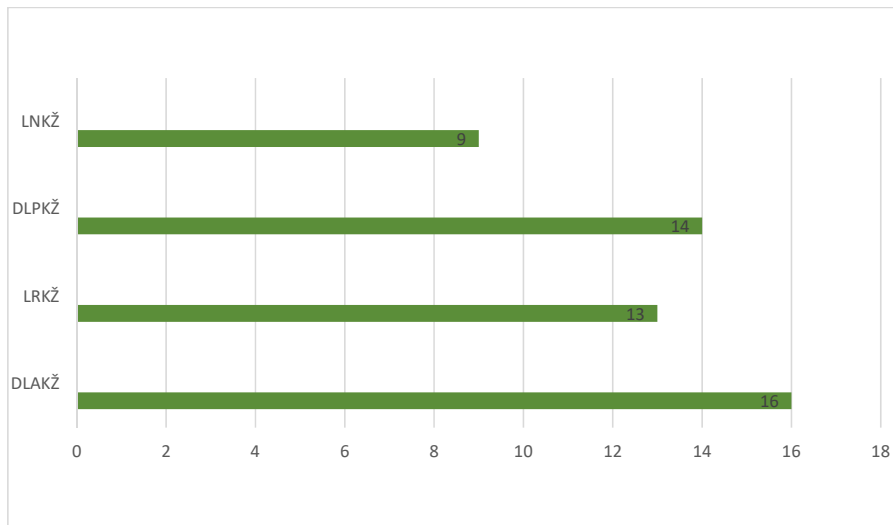
Beryl Atkins, aptardama įvairius dvikalbių žodynų aspektus, kaip vieną jų pranašumų nurodo informacijos gausą. Ji teigia, kad leksiniai vienetai turi būti kruopščiai išanalizuoti ir paaiškinti; ekvivalentai pateikiami aiškiai ir naudingai. Ribotą vartotojo įtraukimą pasirenkant ekvivalentus Atkins įvardija kaip trūkumą. Jos nuomone, žodynas turi įgudusiam vartotojui suteikti galimybę pačiam apsispręsti dėl ekvivalento peržiūrint pateikiamus pavyzdžius. Atkins atkreipia dėmesį ir į apibrėžtis: idealus dvikalbis žodynas turėtų atlikti vienakalbio žodyno funkcijas, t. y. pateikti žodyno vartotojui apibrėžtis, etimologiją, vartojimo pavyzdžius (Atkins, 1996, p. 5, 8).

Istorinės žinios dvikalbiuose žodynuose

Peržiūrėjus iš leksikos mokymosi sąsiuviniių atrinktus žodžius, DLKŽe buvo rasta 40 lemų su pažyma *istor.*, pvz.: *skyrius, magistras, olimpiada, rikis, piliakalnis, cechias, kunigaikštis, alkas*, etc. Aptariamų keturių žodynų makrostruktūros ir mikrostruktūros apžvalgai pasirinktos devynios istorijos srities lemos: *krivis, alkas, ordinas, kunigaikštis, seimas, varpininkas, knygnešys, atgimimas* ir *talonas*. Šios lemos pasirinktos galvojant apie kitakalbių, besimokančių lietuvių kalbos, interesus. Visi atrinkti žodžiai yra susiję su Lietuva, jos kultūra, istorija, tad norintiems ją geriau pažinti yra svarbu juos žinoti.

Kaip matyti paveiksle, daugiausia lemų su pažyma *istor.* pateikia DLKŽ (16 žodžių iš 40), po jo eina DLPKŽ (14 žodžių) ir LRKŽ (13 žodžių), o mažiausiai pateikia LNKŽ (9 žodžiai iš 40). Natūralu, kad kyla klausimas, ar reikia tokios pažymos. Šiuo metu ren-

giamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (toliau – BLKŽ) teikia gramatines pažymas, tačiau dabartiniame etape vartojimo sričių pažymos vartotojams nėra matomos². Pažymų pateikimas žodyno vartotojams padėtų suprasti, kokiose srityse ir kokiomis reikšmėmis vienas ar kitas žodis vartojamas.

1 pav. Lemos su pažyma *istor.*, *ist.* Sudaryta autorės.

Toliau analizuojama, kaip pasirinktos lemos pateikiamos žodynų makrostruktūroje ir mikrostruktūroje.

krivis

DLAKŽ ir LRKŽ šis žodis pateikiamas su pažymomis *ist.*, *istor.* DLPKŽ nenurodo, kad tai yra istorijos srities žodis. Šiam žodžiui anglų, prancūzų, rusų kalbose nėra ekvivalento, taigi DLAKŽ ir LRKŽ randame aiškinamąsias glosas, kad tai yra lietuvių pagonių dvasininkas, pavyzdžiui, DLAKŽ: *krivis n. ist.* Lithuanian pagan priest [...pri:st]; LRKŽ: *krivis (2) istor.* (литовский) языческий жрец. Panašią glosą pateikia ir DLPKŽ: *krivis (2) n. m. prêtres anciens Lituaniens.* Tačiau šiame žodyne yra apibrėžtis ir lietuviškai (*senovės lietuvių dvasininkas*), kuri besimokančiajam lietuvių kalbės taip pat gali būti naudinga.

LNKŽ šios lemos nepateikia. Manytina, kad šis žodis vis dėlto turėtų būti dvikalbiame žodyne, juk, pavyzdžiui, Lietuvos istoriją ar senovės lietuvių religiją studijuojantis kitakalbis įvairiuose tekstuose gali susidurti su tokiu žodžiu. Gaila, tačiau nė viename žodyne nerasta vartosenos pavyzdžių, kurie padėtų atskleisti realią žodžio aplinką ir leksikos junglumo galimybes.

² Straipsnio autorė susisiekė su *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* vyr. redaktore Danute Liutkevičiene. Pasak jos, minėtame žodyne vartojimo sričių pažymos yra, tik kol kas vartotojai jų nemato. Nenorėta rodyti pažymų ten, kur iš apibrėžties akivaizdu, kokiai sričiai žodis priklauso. Tokia tradicija pastebima ir rengiant kai kuriuos žodynus užsienyje. Jei iš apibrėžties vartojimo sritis neaiški, tada pateikiamas sritį nurodantis žodis. Ateityje pagal šias vartotojui nerodomas pažymas bus galimà paieška.

aīkas

Pirmiausia pasiremtina DLKŽe, kuriame šis žodis apibūdinamas kaip (2) 1. medžiais apaugęs kalnelis. 2. *istor.* senovės lietuvių šventovė. Kadangi analizuojamos istorinės žinios dvikalbiuose žodynuose, aptartina antroji reikšmė.

DLAKŽ pateikia atitikmenį *sacrifice* ir prideda paaiškinimą skliaustuose *in ancient Lithuania*. Paaiškinimas tinkamas ir reikalingas, bet *sacrifice* reiškia aukojimą arba auką³, o juk alkas yra aukojimo vieta, šventvietė. Ar nebūtų tiksliau šį žodį apibūdinti kaip: *a sacred place of sacrifice in ancient Lithuania*? LRKŽ panašiai ir apibūdina: **aīkas** (2) (senovės lietuvių) жертвенная [святая] гора, место для жертвоприношений.

DLPKŽ ir LNKŽ šio žodžio nepateikia. Gali atrodyti, kad jis jau nebevertojamas, tačiau besidomintiems ikirikščiioniška Lietuvos istorija ir / ar religija bei mitologija šis žodis vis dėlto yra reikalingas.

òrdinas

DLAKŽ siūlomas toks apibrėžimas: **òrdinas II n** (*organizacija*) órder; **jėzuitų o.** Órder of the Jėsuists [...-z-]; **kryžiuoėių ò.** *ist.* Órder of the Knights of the Cross. LRKŽ nurodoma, kad žodis vartojamas įvairiomis reikšmėmis: **òrdinas (1)** *iv. reikš.* орден; **Gedimino o.** орден Гедимины; **Livonijos o.** Ливонский орден; **Jėzuitų o.** Орден иезуитов. DLPKŽ pateikiama štai kas: 1 òrdinlas II (1) (katalikų vienuolių bendruomenė) ordre n. m.; Maltos o. l'ordre de Malte; Jėzuitų o. l'ordre des Jėsuites. LNKŽ šį žodį pateikia su pažyma *istor.*: 2 **òrdinas ~no sm I istor.** órden-en er **kryžiuoėių ò.** Den tyske orden; **vienuoėių ò.** munkeorden.

Pateikti pavyzdžiai yra labai naudingi, nes siejasi su Lietuvos istorija ir kultūra bei dabartiniu gyvenimu: Vilniaus universitetas buvo įkurtas jėzuitų, lietuviai kovėsi su Kryžiuoėių ir Livonijos ordinais, Gedimino ordinas – vienas iš Lietuvos Respublikos apdovanojimų, o Maltos ordinas šių dienų visuomenei yra gerai žinomas dėl jo labdaringos veiklos.

kunigáikštis

LRKŽ pateikia atitikmenį: **kunigáikštis (1)** князь (-я), taip pat junginius **didysis k.** великий князь, **~čio titulas** княжеский титул. LRKŽ lemos jungiamos į lizdus, tad čia matome ir kitus semantiškai susijusius žodžius: **~týstė (2)** княжество; **didžioji ~týstė** великое княжество; **~tytė (1)** княжна.

Jakaitienės nuomone, žodžių pateikimas lizdais yra labai ekonomiškasis (Jakaitienė, 2005, p. 143), tačiau ar jis patogus? Pažymėtina, kad toks pateikimo būdas gali pareikalauti iš leksikografo didelių papildomų pastangų sudarant taisyklingus lizdus. Antra, žodynų rengėjai turėtų atsižvelgti į šalies, kurioje vartojama verčiamoji kalba, leksikografijos tradicijas; trečia, lizdinę makrostruktūrą Hausmannas vadina „mirtina nuodėme“, nes ji „priskiria vartotojui gebėjimą atlikti semantinę analizę“ (Melnikienė, 2009, p. 176–177).

³ sacrifice (to somebody) the act of offering something to a god, especially an animal that has been killed in a special way; an animal, etc. that is offered in this way; they offered sacrifices to the gods; a human sacrifice (= a person killed as a sacrifice) (OLD 2020).

DLAKŽ ir DLPKŽ pateikta po du atitikmenis: **kunigáikšltis** (-čio) *n* prince; duke; **DLPKŽ: kunigáikštis** (1) prince *n. m.*, duc *n. m.* DLAKŽ pateikiamas junginys *didỹsis kunigaiikštis: didỹsis k.* ist. grand duke; the Great Duke [...greit...]. DLPKŽ yra ir vartosenos pavyzdys bei lietuviška realija: Didysis Lietuvos k. le Grand duc de Lituanie.

LNKŽ, be atitikmens **kunigáikštis ~ šcio** *sm I istor.* fyrste -n -r, yra ir labai reikalingas vartosenos pavyzdys: *didỹsis Lietuvõs k.* storfyrsten av Litaune; *k. Výtautas*; fyrst Výtautas; ~ *šcio rúmai* fyrsteslott -et=. Iš tiesų galima tik pasidžiaugti, kad LNKŽ yra pavyzdys *kunigaiikštis Výtautas*. Juk šis valdovas – neabejotinai iškiliausias Lietuvos kunigaiikštis, kurio valdymo metais XV amžiuje Lietuva tapo viena didžiausių Europos valstybių.

seĩmas

DLAKŽ matome du atitikmenis (be pažymos *istor.*): *n* (*parlamentas*) **dĩet** (*not in Great Britain*); **Seym** (*in Lithuania, in Poland*). Prie antrojo žodžio *Seym* skliaustuose yra paaiškinimas, kad toks reiškinytis yra Lietuvoje ir Lenkijoje. LRKŽ elgiamasi panašiai: pateikiamas atitikmuo Seĩmas (4) **Сеĩм**. Šalia yra pavyzdžiai *seimo narys* член Сеĩма bei *Lenkijos-Lietuvos valstybės S.istor.* Сеĩм Польско-Литовского государства. Abu žodiniai žodį tiesiog transkribuoja ir niekaip neaiškina, o to labai trūksta. DLPKŽ šiuo atžvilgiu yra konkretesnis: atskiriamos dvi reikšmės: istorinė ir dabartinė, taip pat skliausteliuose pateikiama apibrėžtis: seĩmas (4)1) *istor.* (DLK luominis valdžios organas) *diēten. f.*; 2) (*parlamentas*) *parlement n. m.*; ~o *narys* *parlementaire n.*; ~o *sušaukimas, paleidimas convocation, dissolution du parlement*; ~o *sesija session n. f., séance n. f. du parlement*; ~o dauguma la *majorité du parlement*.

LNKŽ nurodo, kad tai yra Lietuvos parlamentas: Seĩmas ~mo *sm 4* Lítauens parlamént, Lítauens nasjonálforsamling, taip pat pateikia žodžių junginius: *seimo rinkimai* {*rinkimai ĩ ~mq*} *parlamentsvalg -et=*; ~mo *narys* *parlamentsmedlem -met -mer*.

Kai žodis yra vartojamas ir istorine, ir šių dienų reikšme, būtų pravartu dvikalbiame žodyne atskirti šias reikšmes ir pateikti žodyne su pažyma *istor.*, kad vartotojui būtų aiškiau, kokia reikšme ir kada lema vartojama. Apibrėžties pateikimas taip pat pasitarnautų šiam tikslui.

vařpininkas

LNKŽ šio žodžio nėra. DLAKŽ, LRKŽ pateikia atitikmenis: DLAKŽ: **vařpininkas, -ė** *n* (*béll-*) *ringer*, LRKŽ: **vařpininkas, -ė** (1) звонарь (-я), DLPKŽ siūlomi du atitikmenys: **vařpininkas, ~ė** (1) *sonneur n. m. de cloches, carillonneur n. m.* Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tokios informacijos pakanka. Melnikienė teigia, kad teoriškai minimalus dvikalbio žodyno straipsnis galėtų apsiriboti antraštiniu žodžiu su gramatinėmis pažymomis ir jo atitikmeniu svetima kalba, bet iš tiesų toks straipsnis ir pats žodynas būtų menkaverčiai (Melnikienė, 2020, p. 36). Net ir ne itin istorija besidomintiems žmonėms yra žinomas mėnesinis literatūros, politikos ir mokslo žurnalas *Varpas*, 1889 ir 1890–1905 ėjęs Tilžėje, 1889–1890 – Ragainėje⁴. Štai ką pateikia DLKŽe: „*vařpininkas 2. istor.* „*Varpo*“

⁴ Įsteigė V. Kudirka, J. Adomaitis-Šernas, J. Staugaitis ir kiti. Kėlė tautinio atgimimo, demokratijos idėjas, piliečių laisvių ir teisių principus (VLE).

(1889–1905 m.) bendradarbis, jo idėjų šalininkas.“ Tokia informacija neabejotinai praturtintų ir dvikalbius žodynus, o jų vartotojams suteiktų naudingos istorinės informacijos.

knygnešys

2004 m. UNESCO knygnešystė įvertinta kaip unikalus ir pasaulyje atitikmenų neturintis fenomenas. Prasminga, kad žodį „knygnešys“ randame visuose analizuojamuose žodynuose.

DLAKŽ pateikia dvi reikšmes, kurių antroji yra su pažyma *ist.*: **knygnešllys**, ~ė *n* (*knygu platintojas*) bóok-distributor 2 *ist.* book spréader [...edə]; bóokhàwker; book smúggler.

Kad tai yra istorinės srities žodis, nurodo ir kiti žodynai. LRKŽ antraštiniai žodžiai pateikiami lizdine tvarka, tad šį žodį randame prie žodžio **knygliškias**: **-nešlys**, **-e** (3^b) *istor.* книгоноша. Pasiūlytas tik atitikmuo be jokių paaiškinimų, tad kažin ar jis yra informatyvus. Žodžių pateikimas lizdais nėra labai patogus vartotojų atžvilgiu; abejotina, ar jie šio žodžio ieškos prie žodžio „**knygiškias**“. Vis dėlto norėtuši pabrėžti, kad LRKŽ pirmą kartą išleistas 1988 metais, tad nieko stebėtino, jog žodžių jungimas lizdais išliko ir šeštajame leidime 2015 m. DLPKŽ kur kas tikslesnis: **knygnešllys**, ~ė *dk.*(3b)1. *istor.* (spaudos draudimo laikais užsienyje spausdintų lietuviškų knygų gabentojas) *passieur n. m. de livres*. Kaip matyti, skliausteliuose pateikiamà aiški apibrėžtis.

Išsamiausiai šį žodį apibūdina LNKŽ: **knygnešys knygnešio/knygnešė** ~šės *sm/sf* 3b *istor.* *omreisende handelsmann som fraktet bøker trykt i utlandet over grensa og distribuerte dem i Litauen under trykkeforbudet 1864–1904*⁵. Čia pateikiama ne tik detali aprašomoji konstrukcija, bet nurodomas ir spaudos draudimo laikotarpis. Pirmasis LNKŽ leidimas pasirodė 2001 metais, tad suprantama, kad aptariamame penktajame pataisytame ir papildytame leidime informacija pateikiama tiksliau.

atgimimas

DLAKŽ randame vieną atitikmenį be pavyzdžių: atgimimas *n* 2 (A.) *ist* the Renáissance. LRKŽ pateikia atitikmenį ir vieną junginį: atgimim|as (2) возрождение; Atgimimo epocha *istor.* эпоха Возрождения. DLPKŽ nurodo veiksmažodį, iš kurio padarytas šis daiktavardis, ir pateikia keletą naudingų laisvųjų junginių: atgimim|as (2) 1) žr. atgimti (veiksmas); menų, literatūros a. renaissance des arts, des lettres; 2) *istor.* (Renesansas) Renaissance *n. f.*; ~o architektūra, literatūra l'architecture, la littérature de la Renaissance. LNKŽ taip pat parodo šio žodžio sąsają su veiksmažodžiu: atgimti ~gimsta, atgimė vi bli gjénfødt, bli gjénreist; **atgimimas** ~mo *sm*2 gjénfødtelse -n, gjénreisning -en (-a), renessáanse -n, *tautōs a.* nasjonal gjénfødtelse; *krāsto ekonōminis a.* gjenreisning av landets økonomi; *kalbōs a.* sprākets renessanse; *išgyvėnti* ~o *laikōtarpj* oppleve en renessanse. Kaip matyti, skirtingai nuo kitų žodynų, čia yra ne tik atitikmuo *renesansas*, bet ir kitų atitikmenų.

Kalbant apie žodžio *atgimimas* pateikimą dvikalbiuose žodynuose pažymėtina, kad būtų pravartu atskirti reikšmes *atgimimas* ir *renesansas*, juk atgimimas nėra tik renesanso

⁵ Norv. *keliaujantis prekybininkas, gabenęs užsienyje spausdintas knygas per sieną ir platinęs jas Lietuvoje spaudos draudimo metu 1864–1904.*

laikotarpis. Nemãžai daliai lietuvių jis, spẽtina, asocijuojasi su Lietuvos Nepriklausomybės atkũrimo laikotarpiu nuo maždaug 1988 m. iki Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo 1990 m.

talõnas

Su minẽtu Lietuvos išsivadavimo laikotarpiu susiję ir laikinieji Lietuvos pinigai, pakeitę SSRS rublius ir naudoti 1991–1993 metais. Jie buvo vadinami *bendraisiais talonais*, *talonais*, šnekamojoje kalboje – *vagnorkẽmis*, *žvẽreliais*, *žvẽriukais*. DLKŽe – svarbiausias lietuvių kalbos norminamasis žodynas (kol nẽra baigtas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*) – juos apibũdina taip: 4. *istor.* laikinas piniginis Lietuvos vienetas paskutinio XX a. dešimtmečio pradžioje. Apibũdinimas tikslus, gal tik bũtũ galima nurodyti konkrečius naudojimo metus: 1991–1993 m.

DLPKŽ pateikiami du atitikmenys ir apibrẽžtis: talõnas (2): (vienkartinis bilietas transporte) ticket n. m.; (savaitinio, mẽnesinio bilieta) coupon n. m.; t. duonai bon n. m., ticket de pain.

DLAKŽ matome keletã atitikmenũ: **talõnas** n coupõn ['ku:-], tĩcket; (*atskiras t.p.*) check; (*iškeičiamas į prekes*) tõken; *įsẽdimo / įlipimo t.* bõarding-cãrd; *pietũ t.* lũncheon võucher; *maĩtinimosi t.* mẽal-ticket *amer.*

LRKŽ pateiktas atitikmuo, žodžių junginys ir deminutyvas: **talõnlas** (2) талон; kontrolinis t. контрольный талон; ~ẽlis (2) mžb. талончик

LNKŽ randame du atitikmenis su pavyzdžiais: **talõnas** ~o sm 2 kupõng [kũ-]-en -er, talõng -en -er *maĩsto* ~ ai matkuponger; *nuplẽsti* ~nã rive av en talong. Vis dẽlto nei šiame, nei kituose analizuojamuose žodynuose nẽra informacijos apie Lietuvoje naudotus laikinus pinigus, o tokia informacija išties pateiktũ išsamesnį lietuvių kalbos vaizdã ir bũtũ naudinga tiek pasyviã, tiek aktyviã vartotojui. Spẽtina, kad DLAKŽ (išleistas 2006 m., po autoriaus mirties) ir LRKŽ (pirmas leidimas 1962 m., vẽliau perleistas 1988 m.) autoriai greičiausiai neturẽjo galimybės papildyti jų nauja leksika.

Išvados

1. Dvikalbiuose žodynuose bũtũ naudinga pateikti prie žodžių pažymas, pavyzdžiui, *ist.*, *istor.*, padedančias žodyno vartotojui susiorientuoti, kurioje srityje žodis vartojamas. DLAKŽ pateikia daugiausia tokių žodžių: 16 žodžių iš 40; DLPKŽ: 14 žodžių; LRKŽ: 13 žodžių, o mažiausiai pateikia LNKŽ: 9 žodžius iš 40.
2. Kai kitoje kalboje nẽra atitiktens, dvikalbiame žodyne derẽtũ pateikti aiškinamãsias glosas, o ne tik transkribuoti žodį.
3. Įtraukiant vartojimo pavyzdžius, yra labai svarbu pateikti juos siejant su šalies realijomis.
4. Kai žodis vartojamas kalbant ir apie istorinius, ir apie dabartinius dalykus, derẽtũ atskirti istorines žodžių reikšmes nuo dabar vartojamũ. Siũlytina įtraukti papildomus reikšmiũ aiškinimus, kai žodžiai yra susiję su istorija (pavyzdžiui, varpininkas: „Varpo“ (1889–1905 m.) bendradarbis, jo idẽjũ šalininkas.

Šaltiniai

- Bingelienė, R., 2014. *Kad nepritrūktų žodžių* (I, II dalys). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga: <http://bkz.lki.lt/> [Žiūr. 2020 04 22].
- DLAKŽ 2006 – Piesarskas, B., 2006. *Didysis lietuvių-anglų kalbų žodynas*. Vilnius: „Žodynas“.
- DLKŽe 2015 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas 2015*. Elektroninis variantas (atnaujinta versija, 2017). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- DLPKŽ 2012 – Melnikienė, D., 2012. *Didysis lietuvių-prancūzų kalbų žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: „In Re“.
- LNKŽ 2016 – Jakaitienė, E., Berg-Olsen, S., 2016. *Lietuvių-norvegų kalbų žodynas*. Penktasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: „Baltos lankos“.
- LRKŽ 2015 – Lyberis, A., 2015. *Lietuvių-rusų kalbų žodynas*. Šeštasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: „Žodynas“.
- OED 2003 – *Oxford Dictionary of English 2003*. Second edition. Edited by Catherine Soanes, Angus Stevenson. Oxford University Press.
- OLD 2020 – *Oxford Learner's Dictionaries 2020*. Tenth edition. Prieiga: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/sacrifice_1?q=sacrifice [Žiūr. 2020 04 22].

Literatūra

- Atkins, B. T. S., 1996. *Bilingual Dictionaries, Past, Present and Future*, pp. 1–29. Prieiga: https://euralex.org/elx_proceedings/Lexicography%20and%20Natural%20Language%20Processing/B.T.S.%20Atkins%20-%20Bilingual%20Dictionaries%20Past,%20Present%20and%20Future.pdf [Žiūr. 2020 05 14].
- Gak, V. G., 1988. *Typologie des moyens de présentation de l'information extralinguistique dans un dictionnaire de langue*, pp. 47–52. Prieiga: [http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1988/010_Vladimir%20G.%20Gak%20\(Moscow\)%20%20Typologie%20des%20moyens%20de%20presentation%20de%20information%20extralinguis.pdf](http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1988/010_Vladimir%20G.%20Gak%20(Moscow)%20%20Typologie%20des%20moyens%20de%20presentation%20de%20information%20extralinguis.pdf) [Žiūr. 2020 05 20].
- Hartmann, R. R. K., James, G., 1998. *Dictionary of Lexicography*. London, New York: Routledge.
- Jakaitienė, E., 2005. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kiefer, F., 1998. *Linguistic, Conceptual and Encyclopedic Knowledge: Some Implications form Lexicography*. Prieiga: http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1988/005_Ferenc_Kiefer_Linguistic,%20Conceptual%20and%20Encyclopedic%20Knowledge%20-%20Some%20Implications%20for%20Lexicography.pdf [Žiūr. 2020 04 17].
- Melnikienė, D., 2009. *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Melnikienė, D., Kalvelytė, J., Melnik, G. A., 2018. L'information encyclopédique dans les dictionnaires de langue. *Les Cahiers du dictionnaire*, 10, pp. 207–219.
- Melnikienė, D., 2020. Pratarėmė lietuvių skaitytojui. In: *Dictionnaire lituanien français / Lietuvių-prancūzų kalbų žodynas*. Paris: Hermann Éditeur, p. 29–46.
- Pruvost, J., 2002. Les dictionnaires d'apprentissage monolingues du français langue maternelle: L'histoire d'une métamorphose, du sous-produit à l'heureux pragmatisme en passant par l'heuristique. In: *Euralex proceedings*. Prieiga: <https://euralex.org/publications/les-dictionnaires-dapprentissage-monolingues-du-francais-langue-maternelle-lhistoire-dune-metamorphose-du-sous-produit-a-lheureux-pragmatisme-en-passant-par-lheuristique/> [Žiūr. 2020 05 12].
- Skybina, V., Bytko, N., 2015. Encyclopedic definitions in language dictionaries – a treasury of culture. In: *Logos et Littera: Interdisciplinary Approaches to Text*. University of Montenegro, pp. 28–44.

Valančiauskienė, A., 2019. Enciklopedinės žinios dvikalbiuose žodynuose: geografijos sritis. *Verbum*, 10, p. 1–7. Prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/view/16486/15670> [Žiūr. 2020 05 12]. <http://dx.doi.org/10.15388/Verb.9>

Vikipedija. Prieiga: https://lt.wikipedia.org/wiki/Pagrindinis_puslapis [Žiūr. 2020 05 16].

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 1998–2015. Prieiga: <https://www.vle.lt> [Žiūr. 2020 04 28].

Wnęk, P., Bendoraitytė-Vnęk, B., 2012. *Encyclopedic and linguistic information in dictionaries*. In: *Daugiakalbystės tyrimai: mokslinių straipsnių rinkinys [elektroninis išteklius] = Research in multilingualism: selected papers*. Sud. Nemira Mačianskienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 82–89.

Zgusta, L., 1971. *Manual of Lexicography*. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783111349183.15>